

УДК 373.3.015.311:316.647.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5\(35\)-1498-1507](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5(35)-1498-1507)

Коваль Карина Валентинівна асистентка кафедри педагогіки, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, тел.: (050) 774-91-44, <https://orcid.org/0009-0009-1696-9389>

ТОЛЕРАНТНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розкрито значення формування толерантного освітнього середовища як ключового чинника забезпечення рівного доступу здобувачів початкової освіти до якісного навчання. У контексті сучасних глобалізаційних, соціокультурних трансформацій та викликів, пов'язаних із воєнним станом, міграційними процесами, зростанням соціальної вразливості населення та впливом цифрових технологій, толерантне освітнє середовище розглядається як стратегічна основа для побудови інклюзивної та гуманістично орієнтованої освіти. Основну увагу зосереджено на особливій ролі початкової школи як базисного етапу соціалізації дитини та формування її морально-етичних і соціальних орієнтирів.

Проаналізовано основні наукові підходи до проблеми толерантності у сфері освіти. Визначено, що формування культури толерантності потребує цілеспрямованої педагогічної діяльності, яка охоплює психологічну безпеку, фізичну доступність, педагогічну гнучкість, культурну чутливість і комунікативну відкритість освітнього процесу. Наголошено на необхідності перегляду освітньої парадигми в бік індивідуалізованого підходу, де кожна дитина має право бути різною, але рівною у своїх можливостях. Розглянуто також роль учителя в забезпеченні позитивного мікроклімату в класі та його здатність впливати на формування гуманістичних цінностей у молодших школярів.

Підкреслено, що толерантне середовище не обмежується відсутністю дискримінації, а передбачає активне визнання різноманіття, повагу до особистісних відмінностей та створення умов для повноцінного розвитку кожної дитини. Матеріал статті може бути корисним для науковців, педагогів, адміністраторів освітніх закладів та фахівців, які працюють у сфері інклюзивної освіти.

Ключові слова: толерантність, освітнє середовище, рівний доступ до здобуття повної загальної середньої освіти, початкова освіта.

Koval Karyna Valentinovna Assistant of the Department of Pedagogy,
Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhzhia, tel: (050) 774-91-44,
<https://orcid.org/0009-0009-1696-9389>

TOLERANT EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A FACTOR IN ENSURING EQUAL ACCESS TO EDUCATION FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article reveals the importance of creating a tolerant educational environment as a key factor in ensuring equal access to quality education for primary school students. In the context of contemporary globalization, sociocultural transformations, and challenges related to martial law, migration processes, growing social vulnerability of the population, and the influence of digital technologies, a tolerant educational environment is considered a strategic foundation for building inclusive and humanistic education. The main focus is on the special role of primary school as the basic stage of a child's socialization and the formation of their moral, ethical, and social guidelines.

The main scientific approaches to the problem of tolerance in education are analyzed. It is determined that the formation of a culture of tolerance requires purposeful pedagogical activity, which includes psychological safety, physical accessibility, pedagogical flexibility, cultural sensitivity, and communicative openness of the educational process. The need to revise the educational paradigm towards an individualized approach, where each child has the right to be different but equal in their opportunities, is emphasized. The role of the teacher in ensuring a positive microclimate in the classroom and their ability to influence the formation of humanistic values in younger schoolchildren is also considered.

It is emphasized that a tolerant environment is not limited to the absence of discrimination, but involves active recognition of diversity, respect for personal differences, and the creation of conditions for the full development of each child. The material of the article may be useful for researchers, educators, administrators of educational institutions, and specialists working in the field of inclusive education.

Keywords: tolerance, educational environment, equal access to complete general secondary education, primary education.

Постановка проблеми. У контексті сучасних глобалізаційних процесів, соціокультурних трансформацій і зростання суспільної різноманітності особливо важливим стає забезпечення рівного доступу до якісної освіти, формування толерантного ставлення та усунення дискримінаційних

практик у закладах освіти. Відповідно до цілей сталого розвитку, міжнародно-правових актів (Загальної декларації прав людини, Конвенції про права дитини, Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю тощо) та національної освітньої політики, заклади освіти повинні виступати середовищем, у якому створюються умови для всебічного розвитку кожної дитини незалежно від її соціального, етнокультурного, мовного, релігійного чи фізичного статусу [6].

Особливої уваги ці питання набувають у початковій школі, яка виступає ключовим простором для формування базових соціальних установок, морально-етичних орієнтирів і моделей взаємодії з іншими. У цьому віці діти особливо вразливі до впливу соціального середовища, саме тому початкова освіта має надзвичайний потенціал у процесі виховання гуманістичних цінностей, емпатії, поваги до відмінностей та конструктивної комунікації [8].

Формування толерантного освітнього середовища у початковій школі є визначальним чинником забезпечення інклюзивності освітнього процесу. Такий підхід передбачає системну педагогічну підтримку, що ґрунтується на принципах справедливості, безоцінного прийняття особистості, диференціації освітніх стратегій і розвитку індивідуального потенціалу кожної дитини [12].

Толерантне середовище характеризується не лише відсутністю дискримінації, а й активним визнанням цінності кожної особистості, її права бути різною та рівноправно включеною до освітнього процесу [9]. Таким чином, формування толерантного середовища в початковій школі є не просто педагогічним завданням, а стратегічним планом, що має безпосередній вплив на якість освіти, рівень соціальної згуртованості та демократичний розвиток суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування толерантного освітнього середовища як чинника забезпечення рівного доступу здобувачів початкової освіти до навчання набула особливої актуальності в умовах глибоких соціально-політичних трансформацій, що охопили українське суспільство в останні роки. Введення воєнного стану, масова внутрішня і зовнішня міграція, зростання соціальної вразливості частини населення, інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір, а також зростання впливу цифрових технологій на освітній процес – усі ці чинники зумовлюють потребу у створенні безпечного, відкритого, інклюзивного й толерантного середовища у закладах загальної середньої освіти. Важливим завданням сучасної освіти є не лише трансляція знань, але й виховання особистості, здатної до діалогу, співпраці та поваги до інших незалежно від їхніх індивідуальних, соціальних, етнічних чи культурних відмінностей [3].

Окреслену проблему в контексті сучасних соціокультурних змін досліджували такі науковці: Н. Бібік, В. Ковальчук, А. Лесик, О. Попова, М. Порошенко, І. Резніченко та ін. Значення толерантності, як інтегрованої якості здобувачів початкової освіти, досліджували такі вчені, методисти та вчителі-практики: Н. Атаманчук, О. Власова, Д. Губарева, С. Довбенко, І. Іваничко, Р. Кулаков, Л. Кулакова, Г. Люлька, Є. Мельничук, О. Попов, Т. Потапчук, Т. Ремех, С. Яланська та ін. Попри наявність численних досліджень, питання забезпечення толерантного освітнього середовища як передумови рівного доступу до початкової освіти залишається недостатньо вивченим. Зокрема, потребують подальшого наукового опрацювання механізми формування культури толерантності в молодших школярів, методичні підходи до розбудови інклюзивного освітнього простору та роль учителя у підтримці позитивного мікроклімату в класі.

Мета статті – окреслити значення толерантного освітнього середовища як чинника забезпечення рівного доступу здобувачів початкової освіти до навчання.

Виклад основного матеріалу. Толерантність у сучасному педагогічному дискурсі розглядається як ключова складова гуманістичної парадигми освіти, що ґрунтується на визнанні цінності кожної особистості, її унікальності та права на самовираження [13]. У загальному розумінні толерантність – це здатність і готовність приймати інших такими, якими вони є, з повагою ставитися до прав, свобод, переконань, способу життя й культурної ідентичності кожної людини. У сфері освіти цей принцип набуває особливого значення, оскільки створення толерантного середовища є передумовою для реалізації права кожної дитини на якісну, безпечну та інклюзивну освіту [1].

У контексті початкової освіти формування толерантності є не лише педагогічною метою, а й засобом розвитку базових соціальних, морально-етичних і комунікативних навичок учнів. Саме у молодшому шкільному віці закладаються основи емоційного інтелекту, сприйняття соціальних норм, моделюється ставлення до того, хто відрізняється за ознаками мови, культури, стану здоров'я або соціального статусу [5]. Позитивне педагогічне середовище, що базується на принципах толерантності, сприяє зниженню рівня конфліктності, запобіганню булінгу, формуванню адекватної самооцінки, розвитку почуття безпеки та психологічного комфорту учнів [11].

Інклюзивна освіта як одна з форм реалізації принципів толерантності в освітньому середовищі, передбачає системне залучення дітей з особливими освітніми потребами до активного навчання в закладах загальної середньої освіти. Її метою є не лише забезпечення академічного доступу до

навчальних програм, а й повноцінна соціалізація дитини, формування її приналежності до колективу, розвиток комунікативних здібностей, усвідомлення цінності власної участі в житті класу. Реалізація інклюзивної освіти вимагає міждисциплінарної взаємодії педагогів, асистентів учителів, психологів, логопедів, соціальних працівників і батьків. Такий підхід потребує перегляду навчальних програм, диференціації методів навчання, створення індивідуальних освітніх траєкторій [9].

У цьому контексті толерантне освітнє середовище виступає не лише як відсутність дискримінації, а й як активна педагогічна стратегія, спрямована на створення умов для прийняття різноманітності та визнання цінності кожної дитини. Йдеться про зміну освітньої парадигми, тобто переходу від стандартизованого підходу до індивідуалізованого, адже усі діти мають право бути різними, але при цьому рівними у своїх можливостях та правах [2].

Побудова такого середовища передбачає комплексне врахування низки складових, які мають охоплювати як матеріально-технічні, так і психолого-педагогічні, соціокультурні та комунікативні аспекти [4; 6; 10]. Серед ключових елементів:

– *Психологічна безпека* – це створення атмосфери довіри, доброзичливості та взаємоповаги, в якій кожна дитина почувається емоційно захищеною. Важливо, щоб учні мали змогу вільно висловлювати свої думки без страху бути осміяними або приниженими. Це також включає систему профілактики та реагування на випадки булінгу, формування у дітей навичок емоційної саморегуляції, розвитку емпатії та толерантного ставлення до інших.

– *Фізична доступність* — передбачає створення інклюзивного фізичного середовища, що забезпечує можливість комфортного перебування та навчання для всіх учнів, зокрема дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, зору чи слуху. Йдеться не лише про наявність пандусів, ліфтів і спеціально обладнаних санітарних кімнат, а й про організацію освітнього простору, розміщення навчальних матеріалів, доступність навчальних засобів та ергономічність класів.

– *Педагогічна гнучкість* – це готовність педагогів адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб кожного учня. Такий підхід передбачає застосування диференційованого та індивідуалізованого підходів до навчання, створення навчальних маршрутів, використання різнорівневих завдань, інтерактивних методів, технологій розвитку емоційного інтелекту, а також співпраці з асистентами вчителя, психологами й логопедами. Важливо, щоб педагог був відкритим до постійного самовдосконалення та навчання новим методикам.

– *Культурна чутливість* – це визнання та підтримка різноманітності культурних ідентичностей учнів. Вона передбачає врахування мовного, етнічного, релігійного, національного та інших аспектів різноманіття. В освітньому процесі важливо уникати дискримінаційних практик, забезпечувати представлення культурної багатоманітності у змісті навчальних матеріалів, створювати умови для взаємозбагачення учасників освітнього процесу завдяки міжкультурному діалогу та формуванню глобальної громадянської свідомості.

– *Комунікативна відкритість* – це налагодження ефективної та повноцінної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, що охоплює відкриту комунікацію між учнями, учителями, адміністрацією, батьками та іншими зацікавленими сторонами, зокрема представниками місцевої громади, громадських організацій, соціальних служб. Такий діалог має ґрунтуватися на взаємній повазі, довірі та готовності до співпраці, що дозволяє вчасно виявляти потреби, вирішувати конфлікти та спільно будувати позитивне освітнє середовище.

Забезпечення рівного доступу до якісної початкової освіти потребує подолання низки структурних і соціальних бар'єрів. Серед них: нестача ресурсного забезпечення інклюзивного навчання (кадрового, матеріального, методичного), недостатня кваліфікаційна підготовка вчителів до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, стійкі стереотипи в педагогічному середовищі й суспільстві, відсутність ефективної координації між закладами освіти, соціальними службами, психолого-медико-педагогічними консультаціями. Подолати ці виклики можливо шляхом послідовного реформування освітньої політики, розширення державних і місцевих програм підтримки інклюзивної освіти, упровадження системи безперервного професійного розвитку педагогів, активної просвітницької роботи з батьками, підвищення ролі громади в освітньому процесі [14].

Особлива роль у формуванні толерантного освітнього середовища належить учителю початкових класів, який є не лише транслятором знань, а й фасилітатором міжособистісних відносин, носієм моральних орієнтирів, прикладом для наслідування. Професійна діяльність педагога має включати не лише академічне викладання, а й емоційну підтримку учнів, створення атмосфери співробітництва, використання інтерактивних методів, що стимулюють діалог, колективне розв'язання проблем, розвиток емпатії. Важливо, щоб учитель демонстрував толерантність у своїх висловлюваннях, поведінці, ставленні до учнів, адже саме це створює ціннісне підґрунтя для формування аналогічних якостей у дітей [4].

Освітній процес у початковій школі має бути спрямований не лише на засвоєння навчального матеріалу, а й на формування громадянських,

соціальних, емоційно-етичних компетентностей [7]. Для цього доцільним є впровадження спеціальних програм з виховання толерантності, використання тематичних днів, інтеркультурних уроків, залучення дітей до волонтерських, мистецьких, спортивних, інклюзивних ініціатив, що сприяють розвитку співпереживання, розуміння потреб інших, готовності до взаємодопомоги.

Невід'ємним чинником формування толерантного середовища є активна участь батьків, адже саме вони є носіями базових уявлень дитини про світ. Успішна взаємодія закладу освіти й родини передбачає регулярне інформування, співпрацю в ухваленні рішень, спільне розв'язання освітніх та поведінкових труднощів. Доцільним є проведення батьківських зустрічей у форматі діалогу, індивідуальних консультацій, тренінгів із формування позитивного виховного клімату, залучення батьків до організації шкільного життя [9].

Ефективність формування толерантного освітнього середовища значною мірою залежить від адміністративного лідерства закладу загальної середньої освіти, зокрема його ціннісних орієнтирів, управлінських рішень і стратегічного бачення розвитку шкільної культури [8]. Директор закладу освіти має ключове значення у створенні інституційної моделі, орієнтованої на повагу до людської гідності, прав людини та культурного розмаїття. Одним із першочергових кроків є впровадження політики нульової толерантності до будь-яких проявів дискримінації, булінгу або мови ворожнечі. Така політика повинна мати практичний характер, тобто бути закріпленою у внутрішніх нормативних документах ЗЗСО, включати механізми реагування на інциденти, а також передбачати регулярну просвітницьку та профілактичну роботу з усіма учасниками освітнього процесу [6].

Крім того, важливою умовою є наявність довгострокової стратегії розвитку інклюзивної культури. Така стратегія має охоплювати кадрову політику (підвищення кваліфікації педагогів з питань інклюзії та толерантності), адаптацію навчальних програм, організацію інклюзивного простору та співпрацю з фахівцями (психологами, соціальними педагогами, асистентами вчителя тощо) [11]. Таким чином, адміністративне керівництво ЗЗСО відіграє не лише управлінську, а й ціннісну, трансформаційну роль у побудові толерантного освітнього середовища. Системна, послідовна й відкрито задекларована позиція адміністрації щодо утвердження принципів рівності, поваги та недискримінації слугує підґрунтям для формування толерантної особистості молодшого школяра та забезпечення безпечного, підтримувального простору для всіх учасників освітнього процесу.

Висновки. Отже, формування толерантного освітнього середовища в закладах початкової освіти є не лише актуальною педагогічною тенденцією, а й необхідною умовою реалізації права кожної дитини на якісну освіту. Такий підхід забезпечує не лише емоційну безпеку та психологічний комфорт учнів, а й сприяє розвитку особистості, здатної до співпраці, поваги до інших та прийняття різноманіття. Важливо розуміти, що толерантне освітнє середовище постає не лише інструментом формування соціально зрілої особистості, а й одним із ключових чинників забезпечення рівного доступу до освіти, соціальної інтеграції та розкриття індивідуального потенціалу кожної дитини. Його ефективне функціонування потребує системного підходу, високого рівня професійної компетентності педагогічних працівників, міжвідомчої співпраці та ціннісної переорієнтації освітньої політики на гуманістичні й інклюзивні засади.

Література:

1. Губарева Д. В., Попов О. А. Толерантність як основа педагогічного процесу. *Освітньо-науковий простір*. Вип. 7. Т. 2. 2024. С. 24–58.
2. Довбенко С. Ю. Виховання толерантності у школярів в умовах полікультурного суспільства. *Освітній дискурс*. 2020. № 20 (2). С. 33–44.
3. Іваничко І. І. Створення толерантного освітнього середовища у Новій українській школі. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 61. Т. 1. 2023. С. 17–20.
4. Ковальчук В. А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с.
5. Кулаков Р., Кулакова Л. Формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. *Психологія: реальність і перспективи : збірник наукових праць РДГУ*. Вип. 16. 2021. С. 106–112.
6. Лесик А. С., Попова О. І., Коваль К. В. Організація безпечного освітнього простору в початковій школі в умовах воєнного стану: тенденції та перспективи розвитку. *Перспективи та інновації науки*. № 6 (40). 2024. С. 245–253.
7. Люлька Г. А. Професійна підготовка вчителів до організації толерантного освітнього середовища в початковій школі. *Імідж сучасного педагога*. № 5 (194). 2020. С. 47–51.
8. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
9. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб.. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
10. Потапчук Т. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до виховання толерантності в молодших школярів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. № 26. Т. 1. 2021. С. 162–167.
11. Резніченко І. Г. Формування інклюзивного середовища в початковій школі: виховання толерантності у молодих школярів. *Педагогічна Академія: наукові записки*. № 8. 2024. С. 1–16.
12. Ремех Т., Мельничук Є. Проблема розвитку толерантності до дітей з інвалідністю в закладах загальної середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. № 2. 2024. С. 147–158.

13. Чинники розвитку толерантності особистості на різних етапах соціалізації : колективна монографія / за ред. проф. Власової О. І. Київ : Яроченко Я. В., 2022. 359 с.

14. Яланська С. П., Атаманчук Н. М. Психологія формування толерантного середовища в умовах Нової української школи. *Science and Education*. 2017. Issue 1. P. 71–75.

References:

1. Gubareva, D. V., & Popov, O. A. (2024). Tolerantnist yak osnova pedahohichnoho protsesu [Tolerance as the basis of the pedagogical process]. *Osvitno-naukovyi prostir – Educational and scientific space*, 7 (2), 24–58 [in Ukrainian].

2. Dovbenko, S. Yu. (2020). Vychovannia tolerantnosti u shkoliariv v umovakh polikulturnoho suspilstva [Fostering tolerance among schoolchildren in a multicultural society]. *Osvitnii dyskurs – Educational discourse*, 20 (2), 33–44 [in Ukrainian].

3. Ivanichko, I. I. (2023). Stvorennia tolerantnoho osvitnoho seredovyscha u Novii ukrainskii shkoli [Creating a tolerant educational environment in the New Ukrainian School]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 61 (1), 17–20 [in Ukrainian].

4. Kovalchuk, V. A. (2023). *Pedahohika partnerstva u profesiinii diialnosti vchytelia* [Pedagogy of partnership in the professional activity of teachers]. Zhytomyr: Publishing House of Zhytomyr State University [in Ukrainian].

5. Kulakov, R., & Kulakova, L. (2021). Formuvannia tolerantnoho stavlennia molodshykh shkoliariv do ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Fostering tolerance among younger schoolchildren towards children with special educational needs]. *Psykhohiia: realnist i perspektyvy : zbirnyk naukovykh prats RDHU – Psychology: Reality and Prospects: Collection of Scientific Works of the RDGU*, 16, 106–112 [in Ukrainian].

6. Lesyk, A. S., Popova, O. I., & Koval, K. V. (2024). Orhanizatsiia bezpechnoho osvitnoho prostoru v pochatkovii shkoli v umovakh voiennoho stanu: tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Organization of Safe Educational Space in Primary Schools under Martial Law: Trends and Prospects for Development]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations in science*, 6 (40), 245–253 [in Ukrainian].

7. Lyulka, G. A. (2020). Profesiina pidhotovka vchyteliv do orhanizatsii tolerantnoho osvitnoho seredovyscha v pochatkovii shkoli [Professional training of teachers to create a tolerant educational environment in primary schools]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 5 (194), 47–51 [in Ukrainian].

8. Bibik, N. M. (2018). *Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia* [New Ukrainian School: A Guide for Teachers]. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].

9. Poroshenko, M. A. (2019). *Inkliuzyvna osvita* [Inclusive education]. Kyiv: Ukraine Agency LLC [in Ukrainian].

10. Potapchuk, T. (2021). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly do vychovannia tolerantnosti v molodshykh shkoliariv [Training future primary school teachers to foster tolerance in younger schoolchildren]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy*, 26 (1), 162–167 [in Ukrainian].

11. Reznichenko, I. G. (2024). Formuvannia inkluzyvnoho seredovyscha v pochatkovii shkoli: vychovannia tolerantnosti u molodykh shkoliariv [Creating an inclusive environment in primary school: fostering tolerance among young schoolchildren]. *Pedahohichna Akademiia: naukovyi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes*, 8, 1–16 [in Ukrainian].

12. Remech, T., & Melnychuk, Ye. (2024). Problema rozvytku tolerantnosti do ditei z invalidnistiu v zakladyah zahalnoi serednoi osvity [The problem of developing tolerance towards children with disabilities in general secondary education institutions]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 147–158 [in Ukrainian].

13. Vlasova, O. I. (2022). *Chynnyky rozvytku tolerantnosti osobystosti na riznykh etapakh sotsializatsii [Factors influencing the development of personal tolerance at different stages of socialization]*. Kyiv: Yarchenko, Y. V. [in Ukrainian].

14. Yalanska, S. P., & Atamanchuk, N. M. (2017). Psykholohiia formuvannia tolerantnoho seredovyshcha v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [The psychology of creating a tolerant environment in the context of the New Ukrainian School]. *Science and Education*, 1, 71–75 [in Ukrainian].